

L'edició de textos medievals

Jordi Bruguera

Problemes edició

En iniciar aquesta jornada d'estudi sobre els problemes que presenta l'edició de textos anteriors a les *Normes* de l'Institut d'Estudis Catalans, convé de deixar ben clar, si més no, pel que fa a l'edició de textos medievals, que aquests possibles problemes són ben diferents per a un filòleg editor que treballa per a estudiosos i especialistes o bé per a un altre filòleg que treballa per a un públic no especialitzat ni familiaritzat en català antic, però que voldria conèixer, llegir i entendre aquests textos. I amb tot el dret, encara, si es tracta de qui vol saber la vida i la història de la pròpia llengua, que ha engendrat, a més, tota una literatura important en l'ampli món de les lletres.

Edicions científiques

Quan un filòleg treballa per a especialistes pretén objectivitat i rigor màxims en la transcripció dels documents de què s'ocupa per transmetre fidelment el que contenen i com ho contenen. Pot fer-ho de dues maneres:

Edició paleogràfica o diplomàtica

Adoptada generalment quan es tracta d'un sol còdex. En aquest cas, el curador del text en respecta:

- 1) La separació de mots.
- 2) La presència o absència de puntuació i accentuació.

- 3) L'ús de majúscules i minúscules.
- 4) Interpreta les abreviacions indicant-les en cursiva.

Edició crítica o filològica

Adoptada quan es tracta sobretot de textos transmesos per més d'un manuscrit. El curador, llavors, pren un text bàsic i críticament:

- 1) Interpreta i desenvolupa els mots abreujats.
- 2) Regularitza les majúscules i minúscules.
- 3) Separa, accentua i punctua el text d'acord amb la normativa actual.
- 4) Aplica l'apòstrof i el guionet d'acord també amb l'ús actual, i indica amb punt volat les elisions no marcades actualment.
- 5) Té en compte i anota les variants dels altres manuscrits, i eventualment, i justificant-ho, n'incorpora alguna al text bàsic.

Naturalment, quan l'edició filològica de qualsevol text català medieval arriba a les mans d'algun lector actual, ni que sigui de formació superior, al cap d'una estona d'intentar volenterosament d'apropar-s'hi, li cau dels dits, i no perquè no hi intueixi almenys una afinitat familiar amb la seva parla actual: el rigor filològic de l'editor en el respecte de les normes científiques d'edició ha pogut més que la força de voluntat del lector.

Fa ja uns vint anys, Curt Wittlin,¹ tot i ser un expert coneixedor i editor de textos medievals, denunciava amb decisió i agudesia els preciosismes filològics que presenten certes edicions de textos antics, que semblen més pensades per «impressionar el petit cercle dels seus coespecialistes» que per fer assequibles als lectors d'avui els continguts d'aquelles obres.

Perquè és evident que el més important d'un text escrit és saber què ens vol dir, saber-ne el contingut. Ho entenien així tants copistes que retocaven, sense manies, còdexs més antics que copiaven, per fer-ne més entenedor el contingut als seus coetanis, quan consideraven que ja no podien comprendre certs mots o girs gramaticals,

1. «El català antic, llengua morta?». *Revista de Catalunya*, 18 (Nova etapa, abril de 1988), p. 29-35.

evolucionats o bé obsolets. Gràcies a aquests retocs o variants podem conèixer sovint també moments i etapes de la història de la nostra llengua. Per això mateix, cal també no menystenir l'interès dels filòlegs per saber i transmetre exactament l'estat de la llengua en els diversos estadis en què el deixen entendre els textos editats. Tot i que també comprovem, estudiant diversos textos antics, d'èpoques i procedències diverses, una manca absoluta de regularitat en la grafia (sense parlar ja d'*ortografia*), i en uns textos més que en d'altres, on a vegades podem sospitar d'alguns dels seus autors, o copistes, un major o menor coneixement de la gramàtica llatina que intentaven d'aplicar als seus escrits.

Però no entendrem mai per què, en molts textos, el copista escriu un mot d'una manera i mitja línia o poc més endavant l'escriu d'una altra. I així repetidament. Recordo que em deien d'algun filòleg, que sovint afirmava, discutint de qüestions d'ortografia, que «a fi de comptes, l'ortografia són les sabates de la llengua». D'acord. Però a la gent, li agrada gaire d'anar amb una sabata i una espadenya, o descalç? Si més no en l'actualitat. Fem una simple memòria de la unificació ortogràfica de Pompeu Fabra. És gaire difícil de comprendre que, formats ja en una ortografia unitària, ens faci mal d'ulls de llegir un text antic en la grafia anàrquica del seu temps?

Edició divulgadora amb modernització ortogràfica

Aquesta és la raó per què avui es fan edicions filològiques «amorosides», és a dir, amb una unificació i modernització ortogràfiques segons les normes modernes, amb indicació, és clar, de les grafies originals d'on ha partit el curador del text. Per la resta, es deixa el text tal qual. És el que s'ha acordat de fer en la nova edició revisada de *Les quatre grans Cròniques*, de Ferran Soldevila (Institut d'Estudis Catalans, 2007).

Aquesta modernització ha seguit els següents criteris:

- 1) Apostrofació actual en les elisions (*la aygua / l'aigua, me ajudàvets / m'ajudàvets*).
- 2) Supressió de punts volats i desenvolupament de contraccions no actuals (*e·l / e el, que·l / que el, no·m / no em*).

- 3) Interpretació de la vocal neutra *a* / *e* i àtones *o* / *u* (*aparaylar*, *apareylar* / *aparellar*; *sàpian*, *sàpien* / *sàpien*; *cobrir*, *cubrir* / *cobrir*; *costuma*, *custuma* / *costuma*).
- 4) Supressió de doble consonant *ff* inicial o medial.
- 5) Supressió de *h* després d'oclusiva velar sorda (*cb=c*: *anch* / *anc*, *bach* / *bac*, *poch* / *poc*, *chrestians* / *crestians*) o antihàtica (*rabó* / *raó*, *fabia* / *faïa*) o no etimològica (*Ĵhesucrist* / *Ĵesucrist*).
- 6) Interpretació de *ç* = *c* davant *e*, *i* (*braçes* / *braces*, *Barçalonga* / *Barcelona*).
- 7) Regularitzacions de: oclusiva velar sorda (*c* / *qu*, *qu* / *c*: *can* / *quan*, *quar* / *car*)
- 8) oclusiva velar sonora (*gu* / *g*, *g* / *gu*: *preguar* / *pregar*, *digua* / *diga*, *vengeren* / *vengueren*).
- 9) fricativa alveolar sonora (*z* / *s* = *s*: *aguizar* / *aguisar*)
- 10) fricativa palatal sorda (*x* / *ix* = *ix*: *matex* / *mateix*, *aduxessen* / *aduixessen*)
- 11) africada palatal sonora (*j* / *tj* = *tj*: *desijar* / *desitjar*, *plaja* / *platja*)
- 12) nasal bilabial (*contar*, *comptar*, *comte*)
- 13) nasal alveolar davant bilabial (*enbarg* / *embarg*, *infant* / *infant*)
- 14) nasal palatal (*y*, *yn* = *ny*: *compaya*, *compayna* / *companya*, *seyoria* / *senyoria*)
- 15) lateral palatal (*l* inicial o *l*, *yl* finals o *yl* medial = *libre* / *llibre*, *aquel* / *aquell*, *veyl* / *vell*, *conseylar* / *consellar*, *vuyrats* / *vullats*)
- 16) *y* vocal, semivocal, semiconsonant = *i* (*yvàs* / *ivàs*, *yrem* / *irem*, *feyt* / *feit*, *maytí* / *matí*, *joyes* / *joies*)
- 17) *n* final = *nt* (*cantan* / *cantant*).
- 18) Restitució de *h* muda etimològica (*aver* / *haver*, *on* / *bom*).
- 19) Conservació de variants no merament ortogràfiques i que revelen formes fonètiques diferents o vacil·lants (*con* / *com*, *cor* / *car*, *cavalcar* / *cavalgar*, *Barchinona* / *Barcelona*), així com formes antigues, obsoletes, tant gramaticals com lèxiques.
- 20) Transcripció en lletres de les xifres romanes dels numerals (*xliii*, *XLIII* / *quaranta-tres*).

Edició divulgadora amb adaptació global a la llengua moderna

Amb una modernització ortogràfica podem facilitar la lectura d'un text medieval. Però el pot comprendre un autor actual de cultura mitjana? Entendrà mots tan repetits, com *aenant*, *anch*, *ladonch*, *dentrò*, *tuyt*, *mester*, *lleixar*? I formes verbals, com *faem*, *dix*, *poch*, *volgren*, *acostar-s'ien*? Tot i que, sonant-li rar, segurament entendrà una frase, com *Vist han los meus ulls que...* És clar que tenim també el recurs a les notes aclaridores de peu de pàgina. Però obligarem el lector a una constant gimnàstica ocular: ulls amunt, ulls avall? No, cal confessar-ho: això no és viable per a lectors no especialitzats. Cal pensar decididament en un altre tipus d'edició: la d'un text adaptat mínimament a la llengua actual.

He dit, ben conscientment, un text *adaptat*, no pas *traduït*, com a vegades sol dir-se. Traduir és passar un text d'una llengua a una altra o, en tot cas, transformar tant la llengua d'un text antic, que la nova versió no hi mantingui gairebé comparació possible. Però, si el català antic ja no es pot entendre gens, que «s'ha de *traduir*, és que és una llengua morta», com diu també Curt Wittlin. I no. No és morta, si adaptant, de tant en tant, allò que per a un lector modern, tot i poder-hi intuir una familiaritat, sent com a allunyat, com a incòmode, pot tornar a sentir-ho com a seu: amb un cert regust ranci, però seu.

Parlant d'una traducció autèntica d'una llengua a una altra, no podem pretendre de millorar estilísticament, literàriament, un text que en el seu original es presenta en un registre i unes característiques determinades, que el fan defectuós. No és lícit de convertir la traducció d'un text senzill o de poc valor estilístic en monument literari a la pròpia llengua. No es pot agilitzar o fer més literària la traducció, per exemple, del llibre *Levític* de l'Antic Testament, pesat tot ell, o un «llibre de família» medieval (amb comptes i efemèrides familiars). No és igual que traduir Homer o Shakespeare. L'adaptació, no traducció, d'un text antic a la llengua moderna no pot evitar de tenir en compte i afrontar un problema semblant.

Precisament, tinc en premsa una edició divulgadora del *Llibre dels fets de Jaume I el Conqueridor*, en la qual, d'acord amb aquestes conviccions, n'he adaptat el text seguint un criteri fonamental: tocar tan

sols allò que en poguéss fer impossible, difícil o massa feixuga la lectura comprensiva. D'aquí han sorgit els criteris concrets següents:

- 1) Aplicació de les normes ortogràfiques actuals:
 - a) Accentuació, separació de mots, puntuació.
 - b) Regularització de l'ús de la *b* muda: *amich* / *amic*, *donchs* / *doncs*, *pocha* / *poca*, *rabó* / *raó*, *ora* / *bora*, *aver* / *haver*, *hoir* / *oir*; de *ny*: *yn*, *ny*, *y*, *n*, / *ny*, i de *ll*: *yl*, *l* / *ll*.
- 2) Adaptació fonètica del diftong *-ei-* de tants mots antics: *feit* / *fet*, *pleit* / *plet*, *treyta* / *treta*.
- 3) Adaptació de la terminació *-ea* de molts substantius femenins: *bonea* / *bonesa*, *infantea* / *infantesa*, *noblea* / *noblesa*.
- 4) Regularització de *a* i *e* àtones (vocal neutra) i de *o* i *u* àtones, fluctuants.
- 5) Terminacions en *-os* dels antics plurals masculins en *-es*: *aragoneses* / *aragonesos*, *meses* / *mesos*, *vases* / *vasos*.
- 6) Desinències modernes d'algunes persones verbals: *deman* / *demano*, *promet* / *prometo*, *demanats* / *demaneu*, *responets* / *responneu*, *demanàvets* / *demanàveu*, *esguardat* / *esguardau* (imperatiu), *prenet* / *prenau* (imperatiu).
- 7) Ús sistemàtic de les formes actuals del passat o pretèrit perfect en lloc de les antigues i desaparegudes de l'anomenat perfect fort: *faem* / *férem*, *romàs* / *romangué*, *dix* / *digué*, *dixem* / *diguérem*, *conech* / *conegué*, *conegren* / *conegueren*, *poch* / *pogué*, *volch* / *volgué*, *volgren* / *volgueren*, *hach* / *hagué*.
- 8) Ús actual de les formes sintètiques del futur i el condicional en lloc de les analítiques antigues, que es donen habitualment en combinació amb pronoms febles: *servir-vos é* / *us serviré*, *acostar-s'ien* / *s'acostarien*, *guardar-vos em* / *us guardarem*, *anar-hi* / *hi aniria*.
- 9) Ús i col·locació sistemàtics dels pronoms febles, sols o en combinació, segons la norma actual: *féu-se* / *es féu*, *faem-les* / *les férem*, *enviam-lur* / *els enviàrem*, *diré-us* / *us diré*, *donà'ls-nos* / *ens els donà*, *mostrà-la'ns* / *ens la mostrà*, *bagren-se'n* / *se n'hagueren*, *dirà-us-ho* / *us ho dirà*.
- 10) Adaptació a l'ordre actual de molts ordres de frase (sovint de caràcter llatinitzant), com deixen veure fàcilment els exemples següents: *féu matrimoni nostre avi*, *Vist han los meus ulls*, que

la taula trobarets parada, Senyor, bo seria que, E dix ella que tot ço faria que nós li manàssem, no sabem si han los camps regats, aquest té ell per molt gran, ben coneixien que bona fe e veritat trobarien en nós, que a nós en aquest segle molt d'onrament e d'ajuda nos havia feït, e ab los cavallers aquells que heretats eren, que vengut nos era messatge que Penacadell combatien.

- 11) Pel que fa al lèxic, substitució dels mots, tan gramaticals com lexicals, totalment arcaics i obsolets, per les formes equivalents actuals, entre els més repetits: *ab* / *amb*, *aenant* / *endavant*, *anch* / *mai* (i de cap manera, en absolut), *atressí* / *també*, *aur* / *or*, *àvol* / *dolent*, *denant* / *davant*, *depuis* / *després*, *e* / *i*, *enans* / *abans*, *fadiga* / *tardança*, *frare* / *germà* (menys els religiosos), *ladonch* / *llavors*, *leixar* / *deixar*, *lo* / *el*, *malautia* / *malaltia*, *mas* / *però*, *menys de* / *sense*, *mester* / *menester*, *nuyt* / *nit*, *och* / *sí*, *pus* / *puix* (i *més*), *sagrament* / *jurament*, *senes* / *sense*, *sor* / *germana*, *sua* / *seva*, *ivaç* / *aviat* (i de pressa), *tro* (i *dentrò*, *entro*) / *fins a*, *tuyt* / *tots*.

En canvi, han estat conservats tots aquells mots que, malgrat que potser no són usats actualment amb profusió ni tant com d'altres de semblants, encara són vius en alguns dialectes o en algunes contrades i han estat incorporats a la nova edició del *Diccionari de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans: *acórrer* 'socórrer', *adés*, *acuindament*, *acuindar*, *ajustament* 'reunió', *amar*, *brocar*, *captenir*, *carrera*, *conduit*, *convinença*, *córrer* (un país, una terra) 'saquejar, devastar', *cuidar* 'pensar', *dar*, *defendre* 'defensar, impedir', *deure* 'haver de', *donar recapte*, *eixir*, *esbafar-se*, *escalurons*, *esguardar*, *estotjar*, *força* 'fortalesa, fortificació', *guiar* 'donar salconduit', *guiatge* 'salconduit', *lloar-se* 'felicitar-se, congratular-se', *maltret* 'fatiga, treball dur', *menes-ter*, *obrar* 'construir un edifici', *paria* 'unió acordada, relació', *partida* 'part, grup de gent, part d'un grup', *per nom X*, *de nom X*, *pregueres*, *prim son* 'primer son', *privat* 'íntim', *proferta*, *pronòstiques*, *punyar*, *raure*, *recordar* (una cosa al subjecte: *Que a nós no recorda*. Com encara avui: *Quan ho vaig fer, això? Doncs, no em recorda*, *Els noms d'aquells nois ja no em recorden*), *sabuda* 'coneixement, informació', *saó* 'temps, ocasió', *tantost*, *tost*, *traspasar* 'morir', *vas* 'sepulcre', *vespra* 'vigília'. Els noms amb referents antics, propis de l'edat mitjana, també s'han conservat, i són aclarits en nota.

Una adaptació així del *Llibre dels fets* al nostre català actual, com es podria fer de qualsevol altre llibre medieval, pretén que els lectors d'ara el puguin llegir amb comprensió fluida sense deixar de percebre'n l'aire de venerable antigor.

Encara es podria plantejar una altra possibilitat d'adaptació dels textos antics, tocant-los molt menys: es podria deixar tal qual l'ordre dels pronoms àtons i el dels mots en la frase, que sonen estranys a un lector modern, però almenys pot entendre el que llegeix. Tot el lèxic arcaic i obsolet també es podria respectar i es podria aclarir en notes o, encara millor, en un glossari ben complet. Els textos serien així conservats al màxim.

En resum, no crec que hi hagi gaires raons de discutir la necessitat de fer edicions filològiques, científiques, fiables per al coneixement més exacte possible de com es devia manifestar l'estat de la llengua catalana en cada una de les etapes de la seva història, i en cada registre, nivell o gènere literari. Però també cal tenir en compte i admetre el dret d'uns lectors actuals de poder entendre allò que ens deien els nostres clàssics que ens han precedit.

Per això caldria potser pensar en la possibilitat —si no necessitat— de comptar a fer edicions dobles, de científiques i de divulgadores, si més no d'aquelles obres que els entesos consideressin que han d'arribar a l'abast del gran públic. En aquest cas, fóra molt interessant i convenient de poder establir uns criteris, comunament admesos, per a l'edició adaptada als lectors moderns dels textos catalans antics. Aquesta és la finalitat, crec, per què ens hem aplegat en la jornada d'estudi d'avui.

Barcelona, 26 d'octubre de 2007